

(douches). . . Най-голямото непослушание се наказва с хладки вани.“ В този брой статията за дома на лудите следва непосредствено след рубриката „Събитията в Испания“. За тях между впрочем се съобщава: в Мадрид е създаден кралски съд, такива съдилища се явиха и в други градове. Съдът над буйствуващите в Болницата всех скорбящих и над привържениците на Дон Карлос в Испания като че ли се сближават в колоните на вестника.

Впрочем този съд, както уверява „Пчела“, може да бъде и милостив, но за това е нужно само едно нещо — м ъ л ч а н и е (да си припомним постоянния рефрен от изповедта на Попришчин: „тс. . . мълчание!“). По стените в болничните стаи висят черни дъски, на които с бели букви е написано: „Б ъ д и с к р о м е н (разр. м- — И. З.) и лесно ще ти се отдава почит.“

Самото наименование на вестника на Булгарин като че ли съответствува на идеята за скромността. Пчелата е символ на трудолюбие, на подчиняване на хода на нещата. Тя е образец на изпълнен дълг, колкото и той да е тежък (Булгарин неведнъж хвали вестника си за тези качества).

На нейните страници скромността не само се противопоставя на гордостта. Тя се поетизира. От скромността води пряк път до щастие, смята „Пчела“. За да не бъде голословен, нейният издател в няколко броя печати притчата за честолюбеца, който се излекувал от честолюбието си по оригинален начин. Лекарят-психиатър, който се среща с честолюбеца (разказът се води от името на лекаря), му дава да прочете записки на един луд, които му попаднали. Те са „три листчета от Дома на лудите“, оставени от един нещастник, който се побъркал от свръхгордост.

Експозицията на разказа напомня повестта на Гогол. Млад човек заболял от жажда за висок чин. Той самият заема дребен чин и всеки ден чете „С е н а т с к и в е д о м о с т и“ и там научава за нови повишения и назначения. „Ето хора — казва той, — които познавам, както познавам самия себе си, хора, които нямат толкова ум и способности в тиквата, колкото аз имам на малкия си пръст! Хора-машини! . . . А ето един от тях е началник на отделение, друг е Директор, трети е Началник на канцелария, четвърти е Губернатор! Всички са наикитени с ордени! А аз. . . Аз! . . .“ Като че ли това го казва Попришчин и след тези думи ще последва и претенцията му за крал. Но Булгарин навреме спира своя герой и не му позволява да прекали. В този момент се появява лекарят със своите „Три листчета“. В тях се разказва историята за трите живота на един и същи човек. Първият му живот е посветен на егоистично служене на самия себе си. След смъртта му хората дори не си го спомнят. Сякаш за да го изпита, бог му дава втори живот. Той го изживява достойно. Грижи се за ближните си, помага на селяните си. Те поставят на гроба му паметник с надпис „На добрия помещик“. И пак го вика на божия свят всевишният господ. И този, третият живот, отново го поставя пред изкушения. Той не си взима поука от своя втори живот и се възгордява. Започнало да му се струва, че е достоен за нещо повече, че силите му са недооценени. Самолюбието му нараства и го докарва до лудост. В жълтия дом той е в отделна стая, „непрестанно се занимава с писмена работа и си въобразява, че управлява държава“. Друг път му се струва, че е в затвора и тогава „се отдава на отчаяние и непрекъснато изтъква своята невинност“¹. Тогава съставя своите „Три листчета“.

Като чува тази история и получава на ръка съчинението на лудия, младият честолюбец благодарил на лекаря и се отдалечил от столицата. Там, в лоното на природата, той се заема със стопанството, захваща се за ч е с т е н т р у д и се излекува от непомерните си помисли. След десет години се връща

¹ Бр. 38, 1834 г.

в Петербург. Явява се пред своя спасител „дебел, здрав и румен“ и му се хвърля в прегръдките. „Да, аз съм предишният глупак — казва той на лекаря, — който линееше от честолюбие, и надебелях, следвайки рецептата, предписана на лудия във втория лист. Живеея на село, женен съм, имам три деца, хубави като купидончета, занимавам се с градинарство, земеделие, с благосъстоянието на моите селяни, обичан съм, уважаван. . . и съм напълно щастлив (разр. м.— И. З).“ Бившият болен вече не се зачита в списъците на „Сенатски ведомости“, той стига до мисълта, че „можеш да бъдеш полезен. . . какъвто и чин да заемаш“.

Този р о м а н на кандидата на Попришчин завършва така: като научава за бедността на своя спасител, който няма средства да омъжи дъщеря си, той му дава за сватбата десет хиляди рубли. Това точно посочване на сумата е много важно за Булгарин (автор на притчата, подписана с традиционните инициали Ф. Б., е той). Понятието за щастие за него е непълно, ако не се знае к о л к о с т р у в а т о. Това се отнася не само до дадената статия, но и до цялата идеология, която поддържат в „Северна пчела“ и нейният шеф. Да си спомним „Иван Важигин“, инициатора на така нареченото нравствено-сатирическо направление в руската белетристика — там героят накрая получава не само красива жена, деца-ангели и имение в Крим, но и м и л и о н, което е паричен еквивалент на неговото щастие. По същество той е залягал заради този милион — живял е в беднотия, скитал, разочаровал се от приятелите си, изпадал в грехове и т. н. Идва милионът и идеалът се материализира, търсенията приключват и амбицията е удовлетворена.

Не може да не се оцени влиянието на тази идеология върху публиката. „Иван Важигин“ се пръска из Русия в хиляди екземпляри. Към 1834 г. (годината, в която са написани „Записки на един луд“) той претърпява няколко издания, преведен е на чужди езици, има и продължение под заглавие „Петр Иванович Важигин“. Не успяват да го унищожат нито пародиите на А. Орлов, нито язвителната критика на Пушкин, нито насмешките на „Литературна газета“ и „Телескоп“. Романът се разграбва, както се разграбва и „Северна пчела“, и върши своята работа — не случайно Булгарин има подражатели „последователи“ и „ученици“ в литературата.

Както е известно, Гогол още с първите стъпки на литературното си прище се оказва сред опонентите на булгариновската линия. Той не само се присъединява към пушкинската „аристократическа“ партия и впоследствие в „Съвременник“ открито осмива вестника на Булгарин, но влиза в спор с това направление, който спор излиза извън границите на борбата с частно лице или частно издание. В „Арабески“ в три повести от този сборник, една от които е „Записки на един луд“, а другите две са „Невски проспект“ и „Портрет“, „Северна пчела“ е три пъти осмяна. В „Портрет“ тя прави реклама на поблазния се за пари Чартков, в „Невски проспект“ неин абонат и почитател е поручик Пирогов. „Курските помешчици хубаво пишат“ — отбелязва Попришчин, след като прочита там описанието на бала. „Курски помешчик“ не е никой друг, а „чухонският помешчик“, т. е. самият Булгарин, който подписва така очерците си за петербургските нрави (в които впрочем влизат и описанията на баловете). Разбира се, полемиката с „Пчела“ и с т а н о в и щ е т о, което тя защитава, не е единствен източник на Гоголевата проза, но е съществен. Той присъствува и в „Записки на един луд“.

Според Булгарин само „честният труд“, умереността, вярната служба и пр. могат да доведат до постигане на идеала. Да не прекаляваш! — ето лозунга на булгариновския човек. Бъди нравствен преди всичко по отношение на закона, системата и правилата, приети в обществото, и то ще те възнагради. И дори с л у ч а я т, да речем, на получаване на богато наследство, вземап-

ното разкриване на знатен произход на героя (което се случва във „Важигин“), се пада като награда на този, който мирно изпълнява тази роля.

Разказът за лудия, публикуван в „Пчела“, който е пародия на праобраз на Гоголевата повест, точно отговаря на препоръките на този морален кодекс. Героят не „прекалява“. Минутната съблазн (без нея не би имало интрига) се сменя с искрено разкаяние и чрез труда се стига до извънление. В сюжета с едва не попадналия в жълтия дом честолюбец няма трагедия: историята, станала с него, е само едно недоразумение, изникнало между героя и обстоятелствата. То не е безизходно, то е практически преодолимо. „Нравствеността“ на нравствено-сатирическата идея се състои в това, че героят получава съвети, как да се поправи, да се върне в лоното на порядъчността и т. н. Подхвърлят му се мерки, с помощта на които може да направи това, без да си нарушава спокойствието. Този реално-делови подход към лудостта е характерен. За Булгарин проблемът за поправяне на психическото здраве е еднакъв с проблема за оправяне на паричните работи. Не случайно неговият разказ е озаглавен „Три листчета коли от Дома на лудите или психическо излекуване (разр. м. — И. З.) на неизлечима болест“.

За тази идеология понятието духовен конфликт не съществува. За нея щастливото семейство, румените бузи и натъпканата кесия са изход, който е в състояние да заличи всички противоречия. Ето защо „Пчела“ с всеки свой брой формира образа на щастливия човек, който е щастлив по булгарински. Този герой има два варианта: петербургски и селски. В столицата той служи или се занимава с „дела“. Облечен е в хубави дрехи от Руч (първоначален петербургски шивач), с обувки от Пел (30 рубли чифт и подметките не се износват цяла година),¹ екипажът му е от Йохим. Йохим е най-добрият майстор на карети в столицата, а Хамбс, чиито мебели украсяват стаите на щастливца, е най-добрият мебелест. Ако не обядва в къщи, той обядва в ресторантите на Фелиет или на Дюма, ходи на опера, абонира се за „Пчела“ и чете романите на Булгарин.

Впрочем техен поклонник е и вариант номер две — т. е. селският жител. Той като две капки вода прилича на героя на романа „Иван Важигин“ — помешчика Росиянинов. Хамбарите му прашят от жито, в семейството му царува мир и взаимно разбирателство. Общият антураж на щастиято съответства на антуража на финала на „Три листчета“. Доходите и в двата варианта, естествено са високи.

Когато става дума за духовна храна, то тя се изчерпва с четенето на същата „Пчела“ или „Библиотека за четение“. Героят е напълно лишен от вкус. Той подобно на „Библиотека“ и „Пчела“ е готов да счита Куколник за „гений“, наш Гьоте, а за Пушкин да се отзовава като за Куколник. „Любителите на нашата литература трябва да се радват на появата на новото светло (разр. м. — И. З.) — пише „Пчела“ за Куколник, чието появяване заблестя с такива разкошни цветя на поезията“ (брой от 14. VIII. 1833). „В едно берлинско списание — не се стеснява да пише вестникът (бр. 44, 1834 г.) — уверяват, че в Русия се наброяват сега 5485 (руски) писатели, от които редакторът познава само двама: Александър Пушкин и Фадей Булгарин...“

Що се отнася до Пушкин, то той за героя е също толкова знаменит, колкото и ресторантът на Фелиет или, да речем, сладкарница „Реноме“. За него в „Пчела“ се пише толкова често, колкото и за тях, и в същия тон. Пушкин е регистрирана забележителност, асортиментен символ на бард, „нашият певец“ и т. н. С такива изрази пише за него и „Пчела“: „автор на безсмъртни творби“², „пър-

¹ Вж. „Северна пчела“, бр. 60, 1833 г.

² Северна пчела, бр. 266, 1831 г.

вият наш поет¹, „щастливец-гений“². В тези епитети Пушкин прилича на... захаросан Наполеон, който стои на витрината на сладкарница „Реноме“ и когото Булгарин рекламира.³ Наполеон в тази кореспонденция е приравнен с вратовръзки, лорнети, модни дамски ръкавици, портмонета, които се продават в същата сладкарница. Това принижаване на великото до равнището на портмонета и лорнети е типичен стил на мислене на „Северна пчела“. Велико в духовен смисъл за нея изобщо не съществува. Има велик доход, велик чин, но няма велик човек. Ето например как тя пише за друг наш гений — Лобачевски: „У нас в светата Рус гениите никога не са били разбирани. Но не се тревожете. От прозорливия Г. Лобачевски не може да се скрие тази плачевна участ на гениалните произведения. Той е изпратил по един екземпляр от своята програма (става дума за „Геометрическата програма“ на Лобачевски — И. З.) на всички прочути чуждестранни академици. Дано бог му помогне. Дано там го разберат по-добре, отколкото у нас“ (броя от 21 март 1834 г.).

За „Пчела“ Пушкин е относително велик. Това е величието на популярността, величието на потребността на публиката. Съобразявайки се с нея, „Пчела“ същевременно си играе с авторитета на Пушкин, като го свежда до своето равнище — потребителски-материално, търговски-популярно. Пушкин е известен — и тя трябва да му отдаде дължимото. Но не повече, отколкото на обувките от Пел и фраките от Руч. Да не говорим, че епитетите „щастливият гений“, „първият наш поет“ и сравнението на Пушкин с Наполеон (виж бр. 77 от 1834 г.) се дължат на фамилиарност, на лакейско предизвикателство, опит да застанеш на една нога с великия. Ти си гений, сякаш ни казва „Пчела“, но ти си и аш гений и ние те признаваме, хвалим те и те поощряваме. „Няколкото а не к д о т ч е т а (тук и по-нататък разр. моя — И. З.) — пише рецензентът, „Повести на Белкин“ са разказани (бр. 287 от 1831 г.) много приятно на правилен език и жив слог... Ще го прочетеш също както ще изядеш бонбонче и го забравяш!“ „Мило“, „гладко“, „плавно“, потупва „Пчела“ Пушкин по рамото за същите повести през 1834 г.

Това отношение към Пушкин е не само отношението на официалната идеология (и на самия Булгарин) към личността на Пушкин, но и към духовните ценности изобщо, към цената на величието и красотата, които са идеал на голямото изкуство.

Няма защо да се учудваме сетне, че абонатът на „Пчела“ Поприщин взема за стихове на Пушкин „гладките“ стихчета на Николаев, които са също „мили“, „приятни“, „живи“ и т. н. Той ги мери с мярката на своя духовен наставник.

За да приключим тази тема, ще приведем образец от поезия, на която „Северна пчела“, почти непечатаща стихове, предоставя страниците си. Това са стихове от Михаил Максимов, който възпява ту императора, ту Нова година.

Да здравствува на много лета
Наш царь на счастье наших дней!...

(6 дек. 1832 г.)

...Наша матушка-Россия
Новым счастьем пусть цветет!
На поля пускай родные
Плодородья дождь сойдет.

¹ Северна пчела, бр. 50, 1832.

² Пак там, бр. 81, 1832.

³ Пак там, бр. 302, 1832.

Голосистое веселье
Пусть в селениях живет.
Пусть встречают там в похмелье
С новым счастьем Новый год! . . .

(2 ян. 1833 г.)

И така комплексът за щастие то е достатъчно обозначен. Той съвпада напълно с първоначалната представа на Попришчин за идеала. Гоголевият герой гледа със завист своя началник на отделение, който е облечен с фрак от Руч и „обувки от тридесет рубли“. Той самият би искал да се облече така и да се вози на карета от Йохим. Той завижда на „огледалата и фарфорите“ в директорската квартира. Кърпичка, напарфюмирана със скъп парфюм, е за него най-сладък ефир, а шумоленето от роклята на генералската дъщеря — най-висша музика. Скришом, както и героят на Булгарин, той си въобразява, че не е таен съветник, а „някакъв граф“. „Та колко примери има в историята — размишлява си той, — някой обикновен човек. . . и изведнъж (разр. м. — И. З.) се разкрива, че е някакъв велможа или барон. . .“ Потъвайки още повече в мечтите си, той се вижда в ече генерал със синя лента и еполети на лявото рамо. Според същата „Северна пчела“ (виж бр. 152 от 1834 г.), за да постигнеш генералски чин, трябва *мирно* да служиш *четиридесет* години. Но Попришчин *не иска да чака*. На този етап — етап, съответстващ на комплекса на Булгариновия герой — в неговата глава се заражда идеята за *скок*, която отрича булгаринската ситуация. *Амбицията* на Попришчин, неговият *максимализъм* му противоречат. „Та нима не мога да бъда ей сега, веднага произведен генерал-губернатор?“ — пита той и в това се изразява желанието му за *незабавно* преодоляване на пропастта, която го разделя от Негово превъзходителство.

Впрочем претенциите му и на този етап не се ограничават само с висотата на чина. Става дума не само за висш чин и висше съсловно достойнство. В записките на Попришчин наистина започва да се мярка думичката „всичко“: той иска да се добере до „всичко“, да научи „всичко“ и да стане „всичко“. И след като записва накрая: „днешният ден е ден на най-велико тържество! В Испания има крал. Този крал. . . съм аз. . .“, веднага прибавя „сега пред мен *всичко* е (разр. м. — И. З.) открито. Сега виждам *всичко* като на длан“.

Но това ще стане в края, а в началото Попришчин все още пее песента на „Пчела“. Той ругае и нарича свиня мужика, който не ходи на театър, ругае французите за техния парламентаризъм („Ама че глупав народ са французите! Че какво искат? Направо ми иде да взема и всичките да ги напердаша!“), хвали се пред лакея и мечтае за щастие с генералската дъщеря. Той е плах пред Негово превъзходителство и прекъсва дръзките си фантазии с предпазливото: „Тс. . . млъчание!“. Какво се крие зад това „Тс. . .“, читателят ще разбере по-късно, а сега Попришчин си разрешава да чукне по главата съчинителите, които се осмеляват да критикуват колежките регистратори, да се произнесе за външността на своя началник („лицето му мяза на аптекарско шише!“), а след известно време стига и до камер-юнкерите („Че като е камер-юнкер, да не е с рога?“). Тук вече попришчинската амбиция противоречи на булгаринския позитивизъм, в тези нарушавания на млъчанието се чува нещо, което предвещава: „Плюя на всички ви!“ На опита на началника на отделението да го постави на място той отговаря: „мисли, че като е придворен съветник, чудо голямо! Можем и ние да станем съветници, а ако даде бог, и нещо повече.“

Тези думички звучат доста страшно. В тях не се посочва *конкретно* какво иска героят. Тук вече не става дума за чина, нито за генералското място, нито за милион, а за нещо такова, което може да хвърли в страх и него *самия*. Тази *неопределеност* на попришчинските претенции са първият удар по булгарин-

ския конструктивен идеал, по неговия умерен реализъм. Налице е *максимализъм*, и то не само йерархически. Това е жажда за пълно *осъществяване*.

И Попришчин прави скок. От титулярен съветник, който остри пера, той става Фердинанд Осми и бог знае какво! За да може да се разбере какво означава това за колегите на Гоголевия герой, е достатъчно да прелистим поредни броеве на „Пчела“. Точно тя учи читателя, че всичко, което става в света, става *някъде там*, от другата страна на реалното съзнание, в *някаква* си Испания, в *някаква* си Франция. Че в английския парламент може да се спори за съдбата на полските бежанци от Русия и че за парламента това е нещо обикновено, изглеждало в очите на руския човек същинска фантастика. Фантастика е била и самата Европа, всички тези преврати и промени, смени на крале, издигане на някакви си палета във венценосци.

И *изведнъж* в родния департамент, в общата зала, където седят най-дребни писари, Фердинанд Осми! Това е равностойно на появата на човек от оня свят, все едно да падне луната върху земята или нещо от този род. Попришчин като че ли извършва скок от руския живот в европейския живот, в митическите „испански събития“, за които руският чиновник от началото на XIX в. е чел като за похождения на героите на Уолтър Скот. Дъ р з о с т т а на попришчинското преображение е безпределна. Това не е тихо вращаване в съществуващия ред, не е внедряване в него, откриване на място под слънцето. Това е в з р и в срещу българинската умереност, скъсване с нея. Постъпката на Гоголевия луд не е минутно „отклонение“, не е съблазън на ума, която също, от гледна точка на „Пчела“, трудно може да се прости, а настояване на своята безумна мисъл, потъване в нея. Защото и „Фердинанд Осми“, както ще видим накрая, н е е п р е д е л за него. Лозунгът „бъди скромен“ не е подходящ за Попришчин. И той не иска да получи като награда за кротостта си сифонклезет, игра на шашка и да се вози на каляска, за да се „разходи във от заведението“. Българинската идилия и в дома за луди не е за него.

Той и тук не се смирява, не се включва в тази картина на благодат и спокойствие, каквато е намиращата се под висше покровителство Болница всех скорбящих. Той и тук излиза във от установения порядък, и тук нарушава реда. Дори когато е доведен от ударите на пръчката на „великия инквизитор“ до съзми, той не се обажда, когато се обръщат към него с името „Фердинанд Осми“, не се обажда и на името „Попришчин“. Той се обръща с молба към целия свят да му даде тройка бързи като вятър коне. Препуска с нея из Европа: „от една ми страна е море, от другата — Испания, ей ги и руските къщи. Моят дом ли се синее в далечината? Моята майка ли стои на прага?“ Той все още се *вижда в системата на света, а не на департамента*. Няма смирение, то липсва и в заключителната фраза на „Записките“: „А знаете ли, че алжирският бей имал голяма пъпка точно под носа си?“ Така може да говори за бея само „испанският крал“.

Блннуването на Попришчин, лудешкото му озарение и скокове от английския бъчвар, който е „направил луната“, на акушерката, която иска да разпространи мохамеданството, е фантастико-ироническо откликване (сега вече се е освободил!) на неговото съзнание на фантастиката на европейския живот, отразена в рубриката „Новини от чужбина“ и в рубриката „Смес“ в „Пчела“. Наред със съобщенията за преврати, революции, смяна на короновани глави (включително и на алжирския бей) „Пчела“ печати „Смес“, с което сякаш потвърждава за руския читател нереалността на тези събития. Тя ту пише, че *някъде си* (но не в Русия) се е родило момче с три глави (бр. 7, 1830), ту за едно холандско момиче, което не е яло от 1818 г. (бр. 27, 1830), ту за черния заек, който имал пера вместо козина (бр. 43, 1830), за момичето с два носа (бр. 40, 1832), за учениците бълхи, които могат да возят тежест, 400 пъти по-голяма от тялото им

(бр. 54, 1832). Тези факти се смесват с имената на политиците (Лафайет, По-
линяк, Тайлеран, Велингтон), споменати в записките на Попришчин, с отчетите
за „испанските събития“ и т. н. Някои съобщения в „Смес“ направо напомнят
страници от дневника на Попришчин. „В Бисетрската болница — пише „Се-
верна пчела“ в бр. 217 от 1833 г. — в Париж има болен, който си въобразява,
че като обядвал, глътнал по невнимание един хусар — ротмистър, който паднал
в чашката му.“ „Някакъв мистик — четем в бр. 154 от 1832 г. — е напечатал
в баварския календар за 1832 г., че на 20 март в 3 часа след пладне започва
есента.“ „Полуумният астроном Бонардин — информира „Пчела“ в бр. 238 от
1833 г. — предсказва в 1832 (? — И. З.) разрушаването на вселената, която
една комета ще докосне с опашката си.“ Тук се споменава и английският „бъч-
вар“, който разпорежда на части бъчвата, послужила за ковчег на Байрон,
когато пренасят тялото му от Гърция в Англия (бр. 44, 1834).

Всички тези факти свидетелствуват, че Гогол не просто е дал воля на лудото
въображение на Попришчин — той осмива и пародира във виденията му „бъл-
нуването“, което се поднася ежедневно на читателя от страниците на официал-
ния руски вестник. Попришчин като че ли изхвърля от себе си всички тези
сведения, целия този боклук, натрупан в него от четиридесетгодишното му
мълчание, за да може, след като се очисти от него, да ни се разкрие във финала.

В изследвания за Гогол (виж „Реализмът на Гогол“ на Г. А. Гусков-
ски) се отбелязва, че самото желание да стане „крал“ е напълно съсловно и
йерархическо. Това е вярно. Кралят (както и императорът в Русия) — е вър-
хът на пирамидата, към който гледа отдолу в първата част на „Записките“
Попришчин. Той е в е н е ц на земното, апогей, за който може да бълнува
побъркалата се за чин мисъл. Но не трябва да се забравя, че Фердинанд VIII
е все пак испански крал (макар че, както казва Попришчин, „всеки петел
си има своя Испания“), той дори не е Дон Карлос, т. е. не е човек, който повече
или по-малко има право на престола, а лице, което не съществува реално,
което е фантастично изобретение на Попришчин. Той е безсмислица не само
по отношение на испанския престол, но и по отношение на логиката.

И макар че въплъщението на Попришчин на този етап става във форми,
подсказани в същата „Пчела“ — оттук са взети и „испанските гранди“, и цялата
обстановка в испанския двор, — какъв крал е той? Какво прави този така
наречен крал, когато „идва на власт“? С какво се занимава? С раздаване на
чинове? Преглежда кралските запаси от злато? Нагиздва се с ленти, ордени,
устройва балове, съблазнява куртизанки, ходи на лов, на война, с каквото се
занимават новоизпечените на негово място венценосци? Или той може би като
истински държавен мъж се захваща за вътрешните работи, преобра-
зява, издава укази, отменя разпореждания на своя предшественик? Не! Пър-
вият призив на Попришчин, оказал се сред своите „подчинени“ (сцена в луд-
нищата), е — „да спасим луната“!

Не към кралски почести, не към материални блага (той реже дори послед-
ния си вицмундир на парчета, за да направи от него мантия) се стреми Поприш-
чин. Погледът му е обърнат към съдбата на „нежното кълбо“, на луната, върху
което заплашва да седне Земята. В болното му въображение господствува една
мисъл — *за страданието*. Обзема го „сърдечна тревога“. Тъй като не е бил
много добър, когато е имал чин титулярен съветник, когато става Фердинанд
Осми, Попришчин не се възгордява, не иска да му се покланят и прощава на
Мавра, която не го признава за крал. Той е доволен от мълчанието в департа-
мента, доволен е от мълчанието на хората, които са го презирали и в чийто
присъствие той също е мълчал. Достатъчно му е впечатлението, което внушава
един негов подпис на служебния документ „Фердинанд VIII“. После той
покорно изпълнява всички „обреди“, които извършват с него испанските „гранди“
дотогава, докато не започват да изливат на главата му студена вода.

Да усети „неграйността“ и „нежността“ на хладното кълбо на Луната, отделена от земята на хиляди километри — на това не е способен българинският позитивист. Дори в минути на трескаво бълнуване, че сам той би могъл, само ако му се даде власт, той едва ли би се решил на това. Това не са пръщящите зад подплатата на сюртука реални хартийки, а нещо, което не може да се измери на везните на неговото съзнание. Това е любовта, която преодолява студа на *пространството* и достига до бездушното кълбо на Луната.

Ето защо придобива такова значение финалният образ на „Записките“ — образът на *струната в мъглата*, която чува Поприщин и на която се отзовава неговата душа. Това не е само метафора, това е пълна с дълбоко значение *мисъл* на Гогол, мисъл-извод на неговата повест. Както е известно, първоначалното заглавие на повестта е „Записки на лудия музикант“. (В текста, който е каноничен, има останки от този замисъл. Застанал пред къщата, в която живее Фидел, Поприщин казва: познавам тази къща, в нея живее един мой познат, той свири на саксофон.) Както е известно, тя е публикувана в сборника „Арабески“, в който е поместена статията „Скулптура, живопис и музика“. Този сборник е посветен по същество на изкуството — той, както и много негови статии засягат тази тема (по-специално „Няколко думи за Пушкин“, „За архитектурата на нашето време“, „За малоруските песни“) и героите на две негови художествени произведения — „Невски проспект“ и „Портрет“, са художници. Повестта за Поприщин е замислена навярно като повест за непризнат гений на музиката и в този смисъл е отзвук на Хофмановите съчинения за безумни музиканти и продължението им на руска почва — повестта на В. Ф. Одоевски („Последният квартет на Бетховен“ и др.).

Но непризнатият музикант на Гогол става непризнат *гений на любовта*, *гений на жаждата за любов*, която също се оказва непонятна и се смята за лудост. Оригиналноста и величието на Гоголевото решение на тази тема се състои в това, че той кръстосва гениалните Хофманови безумци, които стоят и творят далеч от тълпата, с Хофмановите дворцови съветници, които у немския романтик са представители на една пошла среда, която не разбира гения. При Гогол титулярният съветник става „гений“. Той се издига до смътното съзнание за своето висше предназначение, защото чува „струната в мъглата“.

„О, бъди наш пазител и спасител, музико! — пише Гогол в статията си „Скулптура, живопис и музика“. — Не ни оставяй! Разбуждай по-често нашите меркантилни души! Удряй по-рязко със своите звуци дремещите ни чувства! Вълнувай ги, разкъсвай и прогонвай, макар и за миг, този студено-ужасен егоизъм, който се мъчи да завладее нашия свят! Дано при могъщия удар на твоя гонг опустошителната душа на грабителя почувствува, макар и за миг, угризение на съвестта, спекуланта да обърка сметките си, безсрамието и наглостта неволно да пролеят сълза пред създаването на таланта.“

Музиката, която звучи във финала на „Записките“, разкъсваща студения егоизъм на самотната душа и „обръщаща я към Него“, както пише Гогол в същата статия, е последният удар по меркантилизма и позитивизма на българинската идеология, по тези нейни принципи, от които е отблъснат авторът на Поприщин.

Гогол като че ли изиграва комедия и с „испанските събития“, и с българинския идеал. Той изнася действието на повестта, вътрешния ѝ сюжет извън границата на тяхната реална компетенция и поставя своя герой над пресата, над времето, над средата, която го е родила, като наред с това го оставя реален титулярен съветник, реално живял в Русия през 1833 година.

Превод от руски М. Блажева

„ЗАПИСКИ НА ЕДИН ЛУД“ И „СЕВЕРНА ПЧЕЛА“

Игор П. Золотуски

През есента на 1833 г. руските вестници били пълни със съобщения за Испания, където се случва нещо невероятно. На 29 септември умира крал Фердинанд VII и съгласно неговото завещание престола заема малолетната донна Изабела. Тъй като нямал наследник от мъжки пол, болезненият Фердинанд определя за своя наследница дъщеря си и с това отменя закона, по силата на който тронът в Испания се заема само от мъже. Това предизвиква политическа буря. Братът на Фердинанд инфантът дон Карлос несе съгласява с това решение на краля. Карлистката партия го поддържа. Докато кралят е жив, противниците му се въздържат. След неговата смърт обаче те излизат открито. Дон Карлос не признава донна Изабела и се провъзгласява за крал под името Карл V. В Испания започва гражданска война.

Както знаем, тези събития са отразени в повестта на Гогол. В литературознанието неведнъж е отбелязвано влиянието на „действителните испански събития“ върху събитийната канавка на повестта. По този въпрос е писал Н. Степанов в книгата си „Н. В. Гогол“¹, за него става дума и в коментарите към повестта в 14-томното Пълно събрание на съчиненията на Н. В. Гогол.² Но авторите, които сравняват информацията за Испания във вестниците със сюжета на „Записките“ и откриват съответствие между тях, имат пред вид само един аспект на проблема: те се интересуват от наличието на жизнен елемент в повестта за лудия.

Но работата не е само в това, че курьозите, случили се с титулярния съветник Поприщин, който си въобразява, че е Фердинанд VIII, съвпадат точно с историческите факти от края на 1833 г. (даже денят 4 октомври, отбелязан в „Записки на един луд“ като сряда, е бил наистина сряда), но д у х ъ т, в който се осветляват тези събития в пресата от онова време, както и характерът на тази преса, предопределят психологията на Гоголевия герой, начина му на мислене и постъпките му. Връзките между „Записки на един луд“ и вестника са по-широки от едно пряко съответствие на факти. Те оформят маниера на говорене на Поприщин, неговата представа за щастието, за идеала.

Зароден в атмосферата на вестникарските мнения, на официалното отношение към човека, науката и историята — на всичко, което попада във вестникарските колони, сюжетът за Поприщин същевременно е в противоречие с тях и влиза в разрез с идеологията и езика, които са го породили.

Но за да ни се изяснят нещата, трябва да се обърнем към годишните течения на „Северна пчела“. Знаем, че „Северна пчела“, издавана от Ф. Булгарин

¹ М. ГИХЛ, 1959, с. 273.

² Издателство на АН на СССР, 1938, т. III, с. 703—704.

и Н. Греч, е по същество официозен вестник в Русия. И макар че най-напред започват да излизат „Санкт-Петербургски ведомости“, тя ги надвишава по тираж и следователно по влияние върху публиката. Това е вестник на публиката, именно на онази част от обществото, към което принадлежи Поприщин. Както знаем, той е абонат на „Пчела“.

„Северна пчела“ е адресирана до публиката и същевременно зависи от нея. Тя се съобразява с вкуса на публиката и го възпитава. В официалните съобщения за живота на двореца тя е официална и си позволява в светски тон да коментира новините от чужбина, да дава мнения за театър, живопис, литература, за успехите на промишлеността и др. Тонът на „Северна пчела“ в тези материали е фамилиарно-приятелски, почти интимен. Без да прави разлика между голямото и малкото, тя се докосва до всичко, има отношение към всичко и с всичко, както се изразява Хлестаков, е на „дружеска нога“.

Само едно изключение съществува в този смисъл — руската действителност, вътрешният живот на държавата, за тях много рядко се появяват съобщения на страниците на „Пчела“. Поразява липсата на информация, съобщения за събития, които биха били по-интересни за руския читател. Само редки статистически отчети без коментарни, без опит за анализ. Разделът „вътрешни новини“ е най-бедният във вестника и се ограничава с препечатване на царските укази и изброяване на наградите.

Руският живот е потънал в мълчание. Дори в сладкарниците, както съобщава „Северна пчела“ в броя си от 8 май 1833 г., където по масите има чуждестранни вестници и списания и посетителите имат възможност да разменят мнения, царува пълна тишина. Такава тишина настъпва в училищните класни стаи, когато ги посещава директорът на училището. Сякаш никой никъде не пътува, никъде не отива, с изключение на лицата от царското семейство и „особите от първите пет класи“. Останалите си живеят инертно и неподвижно. Затова пък на европейския театър има съобщения и шумотевица. Свалят се крале и правителства, спорят вестници, заседават камари на депутати, перове, лордове. Депутатите така се разгорещават при отстояването на мненията си, че се стига и до юмручен бой.

Участвайки във всичко това, руският човек, макар и мислено, е могъл да си представи, че е на международната арена, могъл е да се наслади на илюзията, че той също е гражданин на човечеството, съдия на неговите съдбини. Възбудата от външния живот е могла да му замени липсата на вътрешен живот, нагорещаването на страстите във френския парламент — скуката на маскарадните, единствените според сведенията на същата „Пчела“ публични събрания в Русия. Естествено, че на този фон събитията в Испания са находка за руската преса, продължително откъсване, с което тя е могла да интригува абонатите. Испанските събития дълго се задържат в колоните и заемат едва ли не централно място сред чуждестранните съобщения. По-късно за тях се отделя специална рубрика, която се печата с полученен шрифт. На читателя веднага се хвърлят в очите тези две думи, открити на бялото поле: „Събитията в Испания“.

За радост на издателите на „Северна пчела“ испанските събития взимат характер на продължителна война, на някакво тайнствено приключение, в което фабулата се променя, а действащите лица ту изчезват, ту се появяват на неочаквано място. Това се отнася най-вече до съдбата на Дон Карлос. Инфантът ту се появявал на територията на Испания, ту изчезвал и отново възкръсвал в Португалия, в Англия, в някоя от испанските провинции. Неговите поддръжници ту взимали надмощие над редовните кралски войски, ту претърпявали жестоки поражения. Но минавало време и „Северна пчела“ съобщава, че карлистите успешно се съпротивяват на законната власт.

Загадъчните изчезвания и появявания на Дон Карлос, упоритото му несъгласие с волята на умрелия крал, победите му на испанска земя разпалват въображението. Те напомнят за неотдаващите времена на Наполеон, разтърсил с дрзките си действия света. Отзвукът от онази епоха все още се чувства. В 1833 г. на Вандомския площад в Париж била издигната колоната, на върха на която се издигал довчерашият смутител на спокойствието. Той като че ли давал пример на всеки, който го гледал от долу на горе. Ту тук, ту там се появявали нови „наполеоновци“, претенденти, кандидати за величие. На 3 май 1830 г. „Северна пчела“ пише: „Във Франция се появи нов претендент: служител в търговска къща и към тази обикновена титла прибавя на своя паспорт и друга: крал Френски и Наварски.“ А в информацията от 8 декември 1831 г.: „Франция. Вчера се струпа народ на улица Каде. Някой си на име Люн, въобразявайки си, че прилича много на Наполеон, намислил да се наконти със синьо рединготче и да си сложи малка триъгълна шапка. Тълпа народ го заобиколила и момчетата викали: „Да живее Наполеон!“ Полицията го задържала. . .“

Примерът на Наполеон, под впечатлението на който все още живеела Европа, вдъхвал надежди. Щом един неизвестен корсиканец може да стане император, то защо да не може да стане император търговският служител или титулярният съветник!

Статистиката за лудите, която „Северна пчела“ печата по-често от другите вестници, е пълна с любопитни цифри. Тези цифри свидетелствуват, че сред болните, намиращи се в санктпетербургския дом за луди, има най-вече ч и н о в н и ц и. Сред пестрия списък за причините, довели тези хора в той дом, като главна се посочва: „гордостта и ч е с т о л ю б и е т о“. След това следват „с т р а х и п л а х о с т“. Страхът и плахостта са сякаш предтечи на гордостта и честолюбието.

Съобщенията за живота на лудите рязко се увеличават през 1833 г. — годината, която предшествува появата на Гоголевата повест. Едва ли не през брой „Северна пчела“ печати информации и материали на тази тема. На 8 март 1833 г. в поредния статистически отчет се съобщава за броя на чиновниците сред заболелите. Те са вече почти половината от целия наличен списък. На 24 април вестникът публикува извлечение от книгата „Размисли за лечението на лудите, съчинение на доктор Левенхайт“, в която се говори за случаи, при които болният си въобразява, че е крал, ангел, принц, бог и т. н.

Особен интерес обаче представлява статията в „Северна пчела“, започнала да се печата на 5 февруари 1834 г. и посветена на Болницата всех скорбящих — така отсега нататък се нарича петербургският дом за луди. Кореспондентът, който я посетил, описва чистите и светли стаи, хубавата храна, която е недостъпна за болните на свобода, ласкавото отношение на главния лекар. В неделни дни лудите слушат литургия в болничната църква. „Бельото е първокачествено, облеклото им такова, каквото много от тези нещастници не биха могли да го имат у дома си. Дрехи от тънко сукно, шинели от английски плат. . .“ „Даже и отходните места заслужават внимание: това са модерните сифон-клозети — изобретение, за което сме задължени на англичаните.“ „Телесните наказания в Болницата всех скорбящих не съществуват“ (бр. от 9 февр. 1834 г.). „Тук има орган, билиард, маса за игра на карти, на прозорците няма решетки. В двора и парка има езера, фонтани; кротките пациенти получават като награда за кротостта разрешение да излязат в града и да се разхождат вън от заведение-то.“ В същия брой обаче вестникът е принуден да съобщи за някои мерки, които се взимат към непослушните. В сградата има черна стая, в която подът, стените и вратите почти до тавана са тапицирани с дюшеци и покрити с мушама. „На други — пише „Пчела“ — е нужно да се прилагат хладни обливания